

Elmar Krusman, en estlandssvensk i tyska koncentrationsläger

Göte Brunberg

Den unge estlandssvensken Elmar Krusman, född i Klottorp i Nuckö, arresterades och dömdes under den tyska ockupationen av Estland till vistelse i arbets- och omskolningsläger (AEL). Anklagelserna är inte helt klarlagda.

Från Estland sändes han hösten 1944 till koncentrationslägret KZ Bisingen i Baden-Württemberg i sydvästra Tyskland, där han dog den 13 mars 1945.

Krusmans öde har uppmärksamats av en fransman med svenska anor, Nils Blanchard, som har skrivit en bok om hans öde (se faktarutan nedan). Denna artikel är baserad på utdrag ur boken.

Göte Brunberg

Barn- och ungdomstiden

Elmar Krusman föddes den 7 februari 1921 i en stor familj (sex barn, varav två dog som spädbarn), på Irjasgården i Klottorp. Föräldrarna var Karl Krusman och hans hustru Martha, född Brandt. Efter folkskolan utbildade Elmar sig till skraddare men flyttade 1937 till Hapsal, där han tog anställning på ett tryckeri, Haapsalu Graafikatööstus.

Sommaren 1940 ansökte han om medlemskap i Kommunistiska ungdomsförbundets (Komsomol) lokalavdelning i Hapsal. Ansökningshandlingarna är bevarade i Estniska riksarkivet.

Han verkar under sommaren 1941 ha återvänt till i närheten av Klottorp, där han "gick på skogen",

kanske för att undvika att bli mobiliserad till sovjetarmén. En äldre bror Fridolf, född 1912, mobiliserades i juli 1941 till sovjetarmén och fördes till Ryssland. Där skall han 1941/42 ha dött i ett arbetsläger i Mezen i Archangelsks oblast i norra Ryssland.

Arrestering och dom till vistelse i arbetsläger

Det var i början av den tyska ockupationen av Estland som Krusman arresterades, troligen i slutet av september eller i början av oktober 1941 (Hapsal ockuperades av tyskarna i augusti). Han anklagades av den estnisk/tyska säkerhetstjänsten Sipo (Sicherheitspolizei) för kommunism, mer exakt för att ha varit medlem i Komsomol. Dessutom anklagades han för att ha deltagit i operationer inom de kommunistiska "förintelsebataljoner" som skapades sommaren 1941.

Krusman dömdes den 18 november 1941 till ett år i AEL (Arbeitserziehungslager), en typ av arbetsläger som enligt tysk förlaga hade etablerats i Estland. Strafftiden skulle räknas från den 7 oktober. Det förhållandevis låga straffet tyder på att han endast dömdes för sitt medlemskap i Komsomol och inte för att ha deltagit i förstörelse-bataljonsverksamhet.

Boken om Elmar Krusman

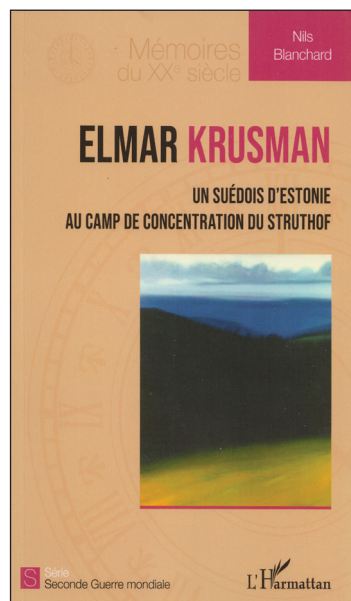
Nils Blanchard, en i Alsace i Frankrike boende lärare med svensk mor, brukade med sina elever göra en dagsresa till platsen för det tyska koncentrationslägret KL Natzweiler-Struthof. Lägre var beläget i Alsace, som 1940 hade annekterats av Tyskland. Han uppmärksammade att i en lista över fångar som hade avlidit i koncentrationslägret KZ Bisingen, ett annexläger till Natzweiler-Struthof, fanns en Elmar Krusman med nationalitetsbeteckningen "svensk".

Blanchard började forska om Krusman och fann snart att han inte var rikssvensk utan estlandssvensk, född i Klottorp i Nuckö kommun.

Blanchard blev engagerad i Krusmans öde och började forska närmare om detta, och även om estlandssvenskarnas historia. Resultatet blev en bok med titeln **Elmar Krusman, un Suédois d'Estonie au camp de concentration du Struthof** (Elmar Krusman, en estlandssvensk i koncentrationslägret Struthof).

I boken, som är på 168 sidor, ger Blanchard – i tillägg till berättelsen om Elmar Krusmans öde – för en fransktalande läsare en översikt över estlandssvenskarnas historia från invandringen i tidig medeltid fram till överflyttningen till Sverige.

Boken är utgiven 2021 på förlaget L'Harmattan och har ISBN-numret 978-2-343-22343-8.

En 16-årig? Elmar Krusman.
Foto: Privat

Straffet avtjänades i Rummu AEL (senare benämnt Tallinns AEL nr 2) i närheten av Vasalemma. Först där kunde hans familj besöka honom. I lägret skall han ha utövat sitt skraddaryrke.

Enligt domen skulle han ha avtjänat sitt straff i oktober 1942. Ett omnämnande i ett brev från Rummu i februari 1942 tyder på att hans straff hade förlängts till tre år i AEL. Den 16 september överfördes han från Rummu till Tallinns AEL nr 1, i den beryktade Patareifästningen. Den 26 oktober 1942 blev han förd tillbaka till Murru.

Krusmans familj blev överflyttad till Sverige i september 1944. När hans far en sista gång ville besöka honom i Rummu före avfärden fick han veta att sonen återigen hade flyttats till Tallinn.

Enligt den estniska forskaren Meelis Maripuu delades fångarna i de estniska AEL in i tre kategorier. De i den högsta kategorin (politiska fångar) skulle sändas till Tallinn, varifrån de skulle evakueras till tyska koncentrationsläger. Den

massiva överföringen av fångar till Tyskland kom ändå inte till stånd förrän på våren 1944, då sovjetarméns framflyttning av krigsfronten gjorde frågan dagsaktuell.

Från Estland till koncentrationslägret KL Stutthof

Från Tallinn skickades Krusman först till ett provisoriskt läger i Lagedi, sydost om huvudstaden. Vistelsen där innebar att göra befästningsarbeten, men lägret var samtidigt en startbas för transport med båt till koncentrationslägret KL Stutthof, nära Danzig i Tyskland (nuvarande Gdansk i Polen).

Krusman följde med en konvoj som avgick från Tallinn den 31 augusti 1944 och anlände till Stutthof den 1 september 1944. Enligt Maripuu innehöll denna konvoj 1 636 politiska fångar, varav en femtedel var kvinnor.

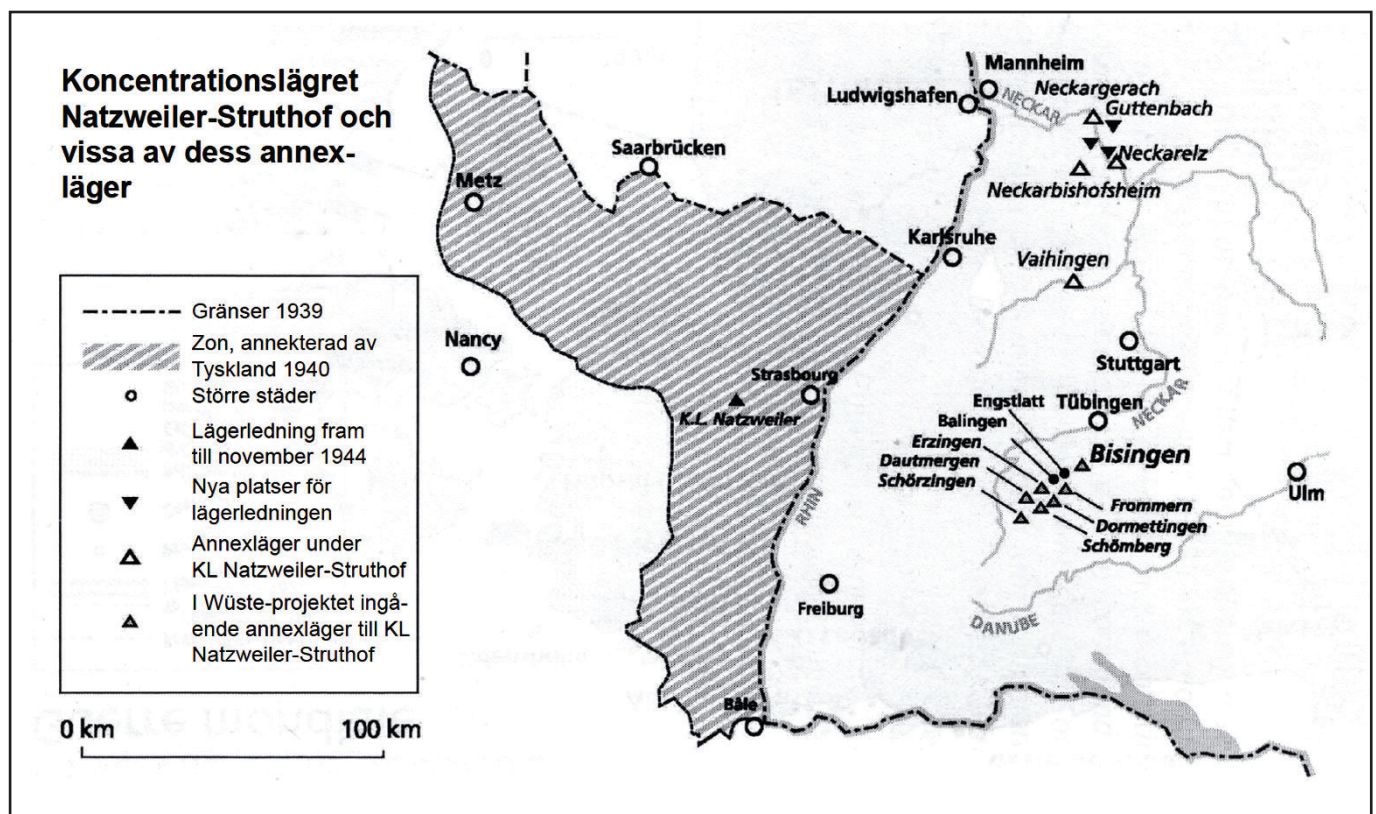
Krusman var därför registrerad som politiskt deporterad, men det var utan tvekan planerat för endast en kortare vistelse i Stutthof för honom och hans medfångar. I lägret bar de civila kläder, om man skall

tro vittnesbördet från en före detta vakt från KZ Bisingen som hämtade fångarna vid järnvägsstationen i Engsstatt natten till den 1 oktober 1944.

Stutthof-lägret, med sin fruktansvärda dödlighet, är fortfarande ett av de områden av koncentrationslägerhistorien som kräver forskning. Sommaren 1944 passerade många konvojer genom lägret, särskilt de överlevande från Warszawaupproret, men också ungerska judar från Auschwitz och överlevande från Lodz-gettot. Men när det gällde Krusman och olika estländare (eller balter) i hans konvoj, är det troligt att de var avsedda för lägren i Wüste-komplexet i Baden-Württemberg i sydvästra Tyskland, kanske på grund av att en del av dem hade erfarenhet av utvinning av olja från oljeskiffer.

Wüste-komplexet, koncentrationslägren KL Natzweiler-Struthof och KZ Bisingen

Syftet med koncentrationslägret KL Natzweiler-Struthof (fortsatt benämnt Natzweiler), med tillhörande

Karta över koncentrationslägret KL Natzweiler-Struthof, med vissa annexläger på tysk mark.

Karta: Nils Blanchard

annexläger, var egentligen att förse ett industriellt projekt, Wüste-projektet, med billig arbetskraft. Det var ett blandat projekt som involverade privata företag och organ i den komplexa nazistaten. I projektet skulle bränsle produceras från oljeskiffer. Som mest var 12 000 fångar "anställda" i projektet.

Huvudlägret Natzweiler låg i en del av Frankrike som 1940 hade annekterats av Tyskland medan annexlägren låg på både tysk och fransk mark (se kartan).

Annexlägret KZ Bisingen öppnades mycket sent, den 24 augusti 1944, i samband med ankomsten av en konvoj av 1 000 polska deporterade från Auschwitz. De stannade bara en vecka.

Dödligheten var mycket hög, för hela Natzweiler-komplexet nästan 40 procent av de intagna. Dödligheten var främst kopplad till arbetsförhållandena och våldet från vissa vakter och utvalda fångar, "Kapos".

Från Stutthof till Bisingen

Exakt en månad efter Krusmans ankomst till KL Stutthof var han

med en konvoj med 2 500 fångar, som den 29 september 1944 deporterades från lägret. Av dem sändes 1 500 till KZ Bisingen och 1 000 andra, judar, till KZ Dautmergen, ett annat annexläger till Natzweiler.

Gruppen till Bisingen bestod av balter (38,8%), sovjeter (29,8%) och polacker (29,2%). Sju fångar angavs som finska och en som svensk. Krusman var registrerad som estländare i registret över deporterade under transporten till Natzweiler. Å andra sidan registrerades han i Stutthof – och senare i

Natzweiler – som svensk (se listan nedan).

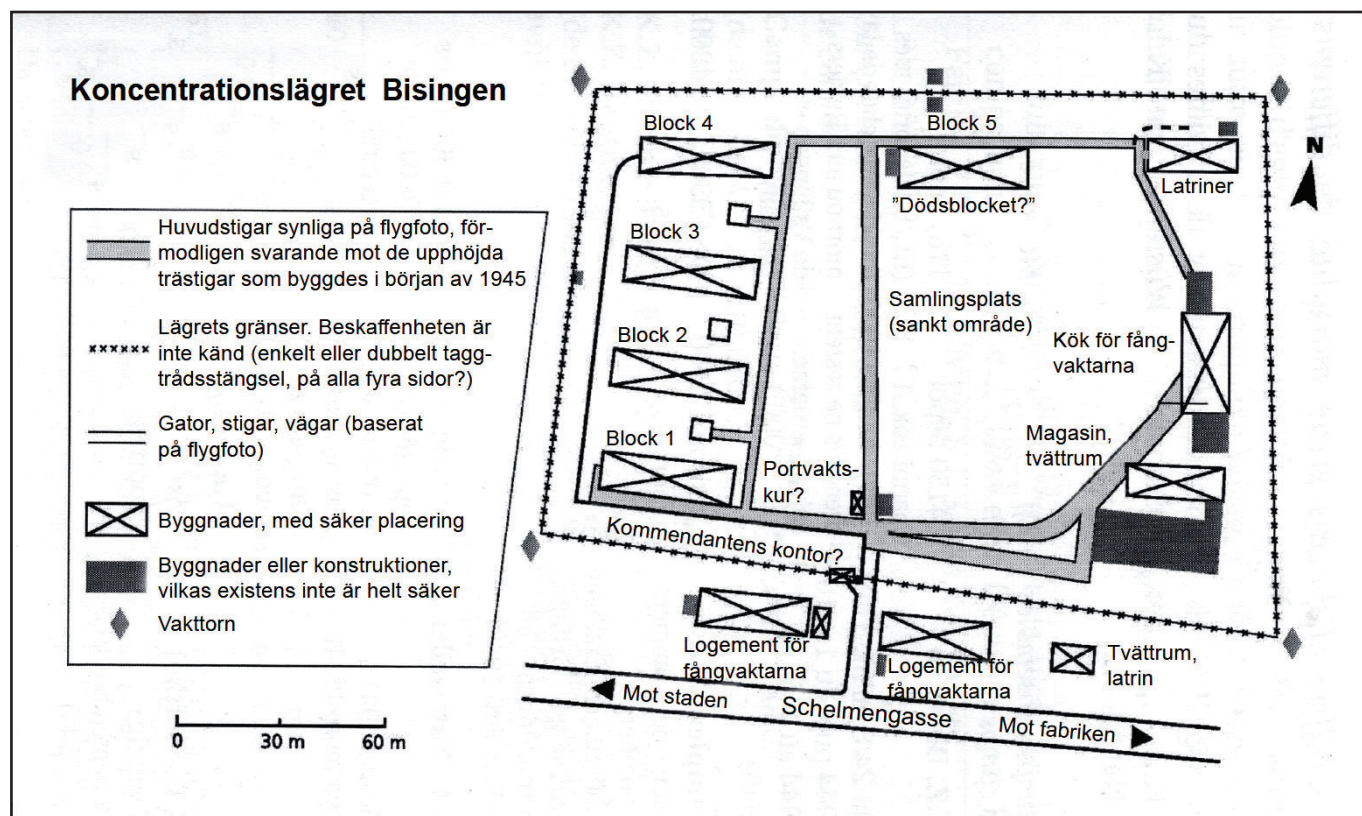
De 2 500 deporterade från Stutthof anlände till sin destination, troligen först till KL Schöenberg, i dåligt skick. Efter att ha lämnat Stutthof hade de genomlidit en tredagars resa i 50 godsvagnar, antagligen utan mat eller vatten, förutom små startreserver.

Elmar Krusman dör i Bisingen

I Bisingen beräknas cirka 1 200 fångar ha dött mellan oktober 1944 och april 1945, när lägret evakuerades. Nästan alla begravdes i en

58	Estl.	Künnarpää	Stepan	27.7.20.	
59	"	Kala	Michail	25.5.13.	
41660	"	Kensen	Jaan	18.12.93.	
61	"	Kiriland	Oswald	6.8.21.	
62	"	Kuusemde	Paul	13.10.98.	14-10-44
63	"	Kübarsepp	Edgar	26.10.09	2.2.45
64	"	Kull	Elmar	7.10.08.	
65	Schwede	Krusman	Elmar	7.2.21.	
66	Estl.	Künnapuu	Karl	25.9.99.	
67	"	Kesküla	Mikkel	26.9.25	
68	"	Kiil	August	29.10.91	

Utdrag ur listan över lägerfångar i Natzweiler-Struthof. Foto: Nils Blanchard

Karta över koncentrationslägret KZ Bisingen..

Karta: Nils Blanchard

massgrav i närheten av lägret.

År 1947 grävdes 1 158 kroppar i massgraven upp och flyttades till kyrkogården i Bisingen. Då fann man också Elmar Krusmans kropp. Den var en av de få som begravdes med kläder och den enda med en identifieringsplatta av metall. De övrigas plattor var gjorda av kartong och därför till stor del oläsbara. På hans platta stod, förutom namnet, också hans dödsdatum och nationalitet, ”13.3.1945. Estland”. Fanns det en orsak till att just han hade en metallplatta eller var det bara en tillfällighet?

Vittnesmål om Elmar Krusmans vistelse i Bisingen

En kvinna som arbetade som sekreterare i rådhuset i Bisingen hade dagliga kontakter där med vissa lägertjänstemän. Hon berättade senare att hon vid två tillfällen hade träffat en svensk skräddare, som inte kan ha varit någon annan än Elmar Krusman (hon nämner inte hans namn). Hon beskriver honom som ”ganz tatterig und zittrich”. Av feber, av rädsla, av utmattning? Kanske alla tre.

Det finns ett annat, inte helt säkert, omnämnande av Elmar Krusman och hans död i Bisingen. En tidigare polsk fånge i lägret, Mordka Rydelnik, som kom sent till Bisingen (den 8 mars 1945) nämner dödsfallet av en estländare, ”Grossmann, cirka 25 år gammal, längd

cirka 1,80 meter (måste begravas i en låda)”. I listorna finns ingen est med namnet Grossmann i Bisingenlägret. Det är därför möjligt att Rydelnik – som utan tvekan aldrig såg sin kamrats skrivna namn, och som, om han kände honom, bara kunde ha haft hans sällskap i fem eller sex dagar – helt enkelt förvirrar början på namnet: Krusman har blivit Grossmann. Åldern matchar Krusmans och även längden.

Mordka Rydelnik var skräddare, precis som Elmar Krusman. Om han kommer ihåg namnet på den avlidne mannen (och om det är Krusman), kan man föreställa sig att han träffade honom i en skräddarverkstad. Det skall ha funnits flera verkstäder i lägret, varav ett var ett snickeri där sju fångar arbetade.

Artikel i Eesti Teataja

Dödens närvaro i Bisingen nämns i ett tredje vittnesbörd: Det handlar om en intervju i oktober 1945 av två estniska överlevande från Bisingen (även de överförda från Stutthof) i en estnisk exiltidning, ”Eesti Teataja”, i Stockholm. I intervjun ger de inga detaljer om lägerkamratens död, men de berättar om förhållandena i Bisingen: avrättningarna inför alla fångar som kallats dit, stående och orörliga, vakternas brutalitet, de 12 timmar långa arbetsdagarna. De två estländarna upplevde också kaoset vid evakueringen av lägret i april 1945, något som vitt-

nade om en tvekan från SS sida om hur de överlevande lägerfångarna skulle hanteras.

De anser i intervjun att Krusman var en av deras egna, även om hans speciella ursprung var känt för hans medfångar. Men det var uppenbarligen bra för honom att han sågs som estnisk av de andra fångarna i lägret. Och nationella solidariteter var viktiga i koncentrationslägren.

Estländarna måste ha bildat en stor grupp i Bisingen. I artikeln i Eesti Teataja nämns att 350 av de 1 500 som anlände till lägret i oktober 1944 var estländare. Andra uppgifter anger antalet till mellan 293 och 306.

Ödets ironi visar sig i att åtta dagar efter Krusmans död, den 21 mars 1945, särskildes 28 skandinaver från Wüste-komplexets läger (ännu inte befriade, men åtminstone troligen räddade) på grund av ingripande från svenska Röda Korset under ledning av greve Folke Bernadotte.

Till minne av KL Bisingen

I staden Bisingen finns ett litet museum som beskriver koncentrationslägrets historia. På kyrkogården finns ett speciellt område där de uppgrävda kropparna från lägret är begravda och ett 1947 uppfört minnesmonument i form av ett kors med en tavla med texten ”Till minne av de 1 158 offer för det nazistiska barbariet som vilar på denna plats”.

Kyrkogården i Bisingen med minnesmonumentet över dem som dog i koncentrationslägret.

Foton: Nils Blanchard